

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

доктора економічних наук, професора Савіної Наталії Борисівни на дисертацію Пащук Лідії Віталіївни

«Державне регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні», яку представлено до захисту у спеціалізованій вченій раді Д 26.889.01 ВНЗ «Національна академія управління» на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Актуальність теми дисертаційної роботи

Зростаючі глобальні тенденції динамічного розвитку наукоємних галузей, штучного інтелекту, автоматизації, роботизації призводять до закономірного скорочення кількості робочих місць та зниження потреби у робочій силі в ряді галузей та країн. Переважна більшість країн світу розуміють та визнають важливість підприємницької діяльності як ефективного інструменту для подолання зазначених викликів. Проте розвиток підприємництва є спільним завданням держави, суспільства, освітян, роботодавців, великих підприємств та інших гравців. Саме тому особливого значення набуває формування та підтримка підприємницьких екосистем. Для України це поняття є досить новим, уряд розпочинає діяльність у цьому напрямку, створюючи центри сприяння бізнесу та підприємництву, виникають та вже успішно функціонують приватні ініціативи і бізнес-асоціації. До питання розвитку підприємництва в Україні долучаються представники міжнародної спільноти: міжнародні організації і уряди різних країн. При цьому питаннями розвитку та стимулювання підприємницької діяльності в Україні опікується низка різних інституцій, що часто призводить до того, що деякі функції дублюються, а деякі задачі залишаються не розподіленими. Отже, питання державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні є актуальним та таким, що потребує ретельного вивчення.

Актуальність роботи Пащук Л.В. підтверджується тим фактом, що її виконано відповідно до планів наукових досліджень Державного науково-

дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки за темами: «Актуальні проблеми системи державного регулювання економіки» (номер державної реєстрації 0116U008705); «Формування механізму забезпечення сировиною підприємств деревообробної галузі України» (номер державної реєстрації 0118U006166); «Державне замовлення як інструмент промислового розвитку в Україні» (номер державної реєстрації 0117U003454).

***Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій,
їх достовірність***

Ознайомлення зі змістом дисертації та автореферату дає підстави стверджувати, що наукові положення, висновки і рекомендації, викладені у дисертаційній роботі, містять наукову новизну. Дисертаційна робота має логічну структуру, її авторка системно підійшла до постановки проблеми, формулювання завдань, обрала доречні методи дослідження. Обґрунтованість отриманих наукових результатів, висновків та рекомендацій забезпечується опрацюванням значної кількості наукових праць з досліджуваної проблематики та використанням загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, зокрема теоретичного узагальнення, структурно-логічного та системного аналізу, статистичного аналізу, економіко-математичного моделювання, а також проведених фокус-групових досліджень та опитувань.

Запропонована Концепція надає можливість розширити сферу охоплення та підвищити результативність політики підтримки підприємництва через виконання державою ролі координуючого партнера і фасилітатора розвитку підприємницьких екосистем на галузевому, регіональному та національному рівнях (підрозділ 5.2), визначено ефекти інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем із використанням моделі міжгалузевого балансу і прикладної моделі загальної рівноваги GTAP (підрозділ 5.3).

Практичне значення має запропонований науковий підхід до визначення й обґрунтування сильних та слабких сторін, перспективних напрямів і перешкод на шляху розвитку підприємництва в Україні, в основі якого лежить модель «канви бізнес-моделі» підприємств, що дало змогу на основі збору первинної

інформації виявити пріоритетні чинники розвитку підприємництва в Україні, визначити ступінь розуміння ціннісної пропозиції їх продуктів та послуг, цільової аудиторії, ефективність використання в роботі маркетингового інструментарію, рівня аналізу конкурентів, ставлення до новинок, запровадження інновацій, обсяги залучення фінансування, ставлення до партнерства та участі в бізнес-об'єднаннях тощо (підрозділ 4.1).

Особливої уваги заслуговує визначення місця об'єднань підприємців у інституціональному розвитку підприємницьких екосистем (підрозділ 4.3), де систематизовано та узагальнено діяльність українських об'єднань, а також надано конкретні рекомендації щодо залучення їх до співпраці.

Цікавим є встановлення взаємозв'язку понять «підприємництво» та «бізнес» як близьких, але не тотожних за своєю суттю, що на відміну від існуючих підходів дало змогу чітко ідентифікувати ключові відмінності між ними, визначивши бізнес як систему взаємовідносин, націлену на задоволення економічних інтересів учасників цих відносин шляхом виробництва товарів та послуг, їх комбінацій у різних сферах та галузях задля отримання стабільного прибутку у довгостроковій перспективі із урахуванням потреб суспільства, а підприємництво – як діяльність, що передбачає ризиковість, інноваційність, проактивність фізичних та юридичних осіб, яку здійснюють для отримання прибутку в різних умовах зовнішнього середовища. Це, зокрема, дозволило обґрунтувати необхідність уніфікації категоріального апарату у вітчизняному законодавстві, що регулює підприємницьку діяльність.

Результати дослідження засвідчують: мету дослідження, що полягала в розробці методологічних положень та обґрунтуванні прикладних аспектів управління розвитком ринку послуг на засадах маркетингу в умовах цифрової трансформації економіки, автором досягнуто, а основні завдання – вирішено.

Наукова новизна одержаних результатів

Пункти наукової новизни, наведені у роботі, є відповідними та доречними, найбільш суттєвими вважаємо наступні. У дисертації вперше розроблено Концепцію удосконалення державного регулювання інституціонального

розвитку підприємницьких екосистем в Україні, що включає визначення сутності, пріоритетів й інструментарію політики підтримки підприємництва як системи заходів із побудови взаємин зі стейкхолдерами з метою формування нормативно-правової бази, а також залучення фінансування у проекти з удосконалення інституціональних передумов для розвитку підприємницької діяльності в Україні. Також удосконалено методичний підхід до класифікації підприємств, який на відміну від існуючих підходів узагальнює загальноприйняті критерії класифікації суб'єктів господарювання в окремі групи критеріїв. Також удосконалено пропозиції щодо механізму реалізації інституціональної політики розвитку підприємницьких екосистем через формування мережі ефективних установ, до яких на відміну від існуючих підходів віднесено центри єдиного вікна, центри обслуговування бізнесу, бізнес-інкубатори, а також бізнес-акселератори. Це надало можливість запропонувати інституціональну структуру, яка у своїй взаємодії і взаємозв'язку дасть змогу системно сформувати осередки розвитку підприємництва та удосконалення підприємницьких екосистем. Також у роботі набули подальшого розвитку дослідження особливостей ключових елементів державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем у різних країнах світу на основі аналізу існуючих практик відповідної політики держави, що на відміну від існуючих доробків дало змогу встановити доречність наявності урядової політики з підтримки підприємництва на місцевому, регіональному та національному рівнях, державного регулювання у таких сферах, як доступ до фінансування, розробка, трансфер та впровадження інновацій, формування та підтримка комерційної і професійної інфраструктури, розвиток підприємницької культури та просування підприємництва як позитивного явища у сприйнятті суспільства, наявність єдиного органу центральної влади, що опікується питаннями розвитку підприємництва взагалі та формуванням підприємницьких екосистем зокрема.

Ми вважаємо, що розкриття пунктів наукової новизни має ґрунтовне теоретичне та практичне значення та заслуговує на впровадження.

Практичне значення роботи

Окремі положення, висновки та рекомендації дослідження використано у практичній діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань підприємств та організацій. Так, Міністерство економіки зазначає, що запропонований покроковий план дій у процесі інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні, який включає створення єдиного органу з адміністрування розвитку підприємництва, залучення та побудови взаємин зі стейкхолдерами, залучення фінансування та формування необхідної нормативної бази має практичну значущість та відповідає баченню та зусиллям Мінекономіки у напрямку розвитку екосистем підтримки підприємництва в Україні (довідка № 3611-07/16218-08 від 15.03.2021). Проєкт Федерації канадських муніципалітетів «Партнерство для розвитку міст» (довідка від 09.09.2020 р.) врахував практичні рекомендації щодо концептуальних підходів залучення стейкхолдерів до розвитку підприємницьких екосистем як ефективних драйверів стимулювання розвитку і підтримки підприємств у процесі підготовки методичних матеріалів проєкту, зокрема у частині залучення представників бізнес-об'єднань, представників різних галузей, а також у процесі проведення фокус-груп із підприємцями. Федерація роботодавців України (довідка № 20-1-644/1 від 19.11.2020 р.) також взяла до уваги положення та напрацювання, викладені у дослідженні. Луганська обласна державна адміністрація (довідка №05-13/00109 від 05.02.2021 р.) та Черкаська обласна державна адміністрація (довідка № 16-06-02-20 від 05.02.2021 р.) впровадили рекомендації дослідження у роботі із міжнародною спільнотою та побудові підходів до взаємодії із підприємцями. Волинська торгово-промислова палата (довідка № 19-22/01-3/18 від 04.02.2021 р.) використала напрацювання, викладені у дисертаційній роботі, при напрацюванні концепції розвитку співпраці ТПП з урядовими структурами, галузевими асоціаціями, об'єднаннями виробників та членами Палати. Також матеріали дослідження були застосовані у розробці методичних матеріалів для лекційних та практичних (семінарських) занять з дисциплін «Управління ресурсами», «Маркетинг», «Стратегічний менеджмент», «Маркетинговий

менеджмент», а також тренінгових занять для підприємців у навчальному процесі Міжнародного інституту бізнесу (довідка від 22.06.2020 р.).

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях

За результатами дисертаційного дослідження Пащук Л.В. опубліковано 52 наукові праці, серед яких 10 монографій (2 одноосібні та 8 колективних); 19 статей у наукових фахових виданнях України та виданнях, які індексуються у міжнародних наукометричних базах; 6 статей в іноземних виданнях, у тому числі 2 у виданнях, що індексуються у «Scopus», та 1 у виданні, яке включене до «Web of Science»), 16 публікацій у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій. Загальний обсяг опублікованих праць становить 144,31 д.а., з яких особисто автору належать 61,71 д.а.

Отримані нові наукові положення, висновки і рекомендації повною мірою висвітлено у наукових публікаціях Л.В. Пащук. Текст автореферату розкриває зміст дисертації. Зміст автореферату і основні положення дисертації ідентичні.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність

Наукові положення, висновки та рекомендації, що представлені у дисертаційній роботі Пащук Лідії Віталіївни, є достатньо аргументованими та достовірними, базуються на опрацюванні значної кількості наукових праць вітчизняних та закордонних вчених, використанні достатнього обсягу статистичної інформації, зокрема даних звітів й аналітичних публікацій міжнародних організацій і глобальних проєктів (ОЕСР, Група Світового банку, Організація Об'єднаних Націй, Програма розвитку ООН, Міжнародний валютний фонд, Світовий економічний форум, Конференція ООН з торгівлі та розвитку, Світова організація торгівлі, Федерація канадських муніципалітетів); статистичних та інформаційних доробок Статистичного офісу Європейського Союзу, Державної служби статистики, Міністерства розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства України, Міністерства цифрової трансформації України, Офісу розвитку малого і середнього підприємництва; результатах збору первинної інформації (опитування підприємців, експертів та

об'єднань підприємців, фокус-групових досліджень).

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, а також визначено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, їх апробацію, окреслено особистий внесок здобувача.

У першому розділі «Теоретичні засади інституціонального розвитку підприємницьких екосистем» розкрито генезис визначення підприємництва, узагальнено теоретичні підходи до уточнення понятійного апарату інституціоналізації розвитку підприємництва в економічних теоріях, визначено сутність та охарактеризовано елементи підприємницьких екосистем. Особливої уваги заслуговує визначення сутності підприємницьких екосистем, а також державного регулювання інституціонального розвитку даних екосистем (рис. 1.3). У другому розділі «Міжнародний досвід інституціонального розвитку підприємницьких екосистем» узагальнено світові практики державного регулювання розвитку підприємницьких екосистем, досліджено інституціональний розвиток підприємництва у міжнародному вимірі, виявлено глобальні тенденції підтримки підприємств на різних стадіях життєвого циклу, що є доречним та цікавим підходом, проаналізовано методики оцінювання підприємницьких екосистем. Третій розділ «Сучасний стан інституціонального розвитку підприємництва в Україні» розкриває історичну періодизацію розвитку підприємницьких екосистем в Україні, у ньому оцінено ефективність розвитку підприємництва, визначено сучасний стан інституціоналізації розвитку підприємництва в Україні. Варто відзначити, що у процесі оцінки сучасного стану авторка, використала опитування підприємців та експертів, що дало змогу всебічно підійти до вирішення цього питання. Позитивно варто оцінити й здійснену історичну періодизацію розвитку підприємницьких екосистем, де Пащук Л.В., окрім загальноприйнятих показників, також розглядає і доступність бізнес-освіти для підприємців.

У четвертому розділі «Розвиток підприємницьких екосистем в Україні» проведено оцінювання підприємницьких екосистем в Україні, визначено

механізми їх розвитку, встановлено місце об'єднань підприємців у інституціональному розвитку даних екосистем, запропоновано концептуальні підходи до залучення стейкхолдерів до розвитку вищезгаданих екосистем як ефективних драйверів стимулювання розвитку і підтримки підприємств. Позитивної оцінки заслуговує системний підхід до залучення стейкхолдерів, оскільки він є таким, що може бути застосованим.

У п'ятому розділі «Перспективні напрями державного регулювання інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні» визначено шляхи посилення конкурентоспроможності галузей підприємництва в різних регіонах України, проведено економічний аналіз, моделювання і прогнозування ефектів інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем, запропоновано рекомендації щодо подальшої інституціоналізації розвитку даних екосистем в Україні. Наведені пропозиції створення єдиного державного органу є доцільними, обґрунтованими та актуальними.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації

Не всі положення роботи є беззаперечними. Частина з них має дискусійний характер, а деякі потребують уточнення та додаткової аргументації.

1. Уточнення визначення категорій «підприємництво» та «бізнес» як близьких, але не тотожних потребує додаткової аргументації, оскільки питання є дещо ширшим, на нашу думку, ніж розглянуто у дослідженні.

2. Рис. 1.3. «Державне регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем» мав би більш довершений вигляд, якби містив перелік органів державного регулювання, що займаються питаннями розвитку та підтримки підприємництва, а також їх повноваження.

3. Особлива увага приділена питанням формування підприємницької культури як частини екосистеми. Такий підхід вважаємо доречним, у розділі 1 йому приділено достатньо уваги, проте у розділі 5 не наведено достатньо уваги рекомендаціям щодо формування підприємницької культури на різних рівнях. Більш детальне розкриття цього питання підвищило б науково-практичне значення дослідження.

4. Підрозділ 3.3 збагатився б за рахунок більш глибокого аналізу нормативно-правової бази, яка регулює діяльність підприємництва в Україні в розрізі етапів становлення підприємницьких екосистем. Натомість проведений аналіз діяльності інституцій, дотичних до розвитку підприємництва, повинен в більшій мірі базуватись на інформації українських дослідницьких установ і організацій.

5. Проведене у підрозділі 4.1 оцінювання підприємницьких екосистем в Україні відображає загальнодержавну ситуацію, проте не наводить оцінку підприємницьких екосистем в окремо взятих регіонах, хоча у підрозділі 5.1 авторка наводить рекомендації, що базуються на досвіді окремих міст. На нашу думку, оцінювання ефективності розвитку підприємницьких екосистем в окремо взятих містах, областях поглибило б розуміння застосування розробленої методики.

6. Розкриті у 5 розділі перспективні напрями державного регулювання інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні дозволили автору здійснити прогнозування ефектів інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем. Водночас, бажано було б наголосити на конкретних інструментах в розрізі показників за якими проведено моделювання.

7. У роботі розглянуто зарубіжний досвід розвитку підприємницьких екосистем. В тих же підрозділах виокремлено і висновки такого аналізу, проте, на нашу думку, було б доцільно рекомендації щодо можливостей адаптації / використання такого досвіду в українських реаліях висвітлити ґрунтовніше в межах окремого параграфа.

Висловлені зауваження та пропозиції принципово не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Пащук Л.В., можуть бути предметом подальших досліджень з визначеної теми.

Загальні висновки і оцінка дисертаційної роботи

Загалом, дисертаційна робота Пащук Лідії Віталіївни на тему «Державне регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в

Україні» є багатоаспектним завершеним самостійним науковим дослідженням, виконаним самостійно авторкою на актуальну тему. Робота містить елементи наукової новизни, обґрунтовані теоретичні результати та практичні рекомендації, мета яких полягає в розробці теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій щодо державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні задля прискорення зростання економіки та підвищення добробуту громадян у вигляді Концепції удосконалення державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні.

За фаховим спрямуванням, теоретичною та практичною значимістю, елементами наукової новизни, а також за змістом та оформленням дисертаційна робота «Державне регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні» відповідає паспорту спеціальності 08.00.03 – економіка та управління національним господарством і вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою КМУ від 24.07.2013 р. № 567 зі змінами і доповненнями, затвердженими Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р., а її авторка, Пащук Лідія Віталіївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством.

Офіційний опонент:

доктор економічних наук,
професор, проректор з наукової
роботи та міжнародних зв'язків
Національного університету
водного господарства та
природокористування

Н.Б. Савіна